

3/10 Nitroderiváty, sulfonové kyseliny

Nitroderiváty

- odvozují se od uhlovodíků nahrazením 1 nebo více vodíků nitroskupinou $-\text{NO}_2$; příprava - nitrací - působením HNO_3 ; substituce; (z HNO_3 se odštěpí $-\text{NO}_2$ skupina; zbylá skupina OH se spojí s nahrazeným $\text{H} \rightarrow \text{H}_2\text{O}$); obsazují se polohy 1,3,5; třetí skupina $-\text{NO}_2$ se nitruje obtížně
- názvosloví - substituční princip: předpona „nitro“ + název základního uhlovodíku - nitroethan $\text{CH}_3-\text{CH}_2-\text{NO}_2$, 1,2-dinitrobutan (viz níže), 1,3 - dinitrobenzen
- aromatické nitroderiváty (acyklické nemají větší význam): většinou jedovaté; nitroderiváty benzenu a jeho homologů se vyznačují hořkomandlovou vůní; některé nitrofenoly - insekticidy; redukcí atomárním H s katalyzátorem vznikají aminy ($\text{C}_6\text{H}_5-\text{NO}_2 + 6\text{H} \rightarrow \text{aminobenzen (anilin)} \text{C}_6\text{H}_5-\text{NH}_2 + 2\text{H}_2\text{O}$); 1) nitromethan CH_3-NO_2 a 2) nitroethan $\text{CH}_3-\text{CH}_2-\text{NO}_2$ - rozpouštědla; 3) trichlornitromethan (chlorpikrin) $\text{Cl}_3-\text{C}-\text{NO}_2$ - bojový plyn za 1. sv. války, insekticid a fungicid (moření osiv) 4) nitrobenzen $\text{C}_6\text{H}_5-\text{NO}_2$; nejdříve známá aromatická nitroslouchenina, nažloutlá hořlavá, jedovatá kapalina hořkomandlové vůně (otrava: vdechováním par, působením na pokožku), pro výrobu léčiv, výbušnin, anilínu (dříve do voňavek a mýdel); rozpustný v organických rozpouštědlech, sám je také rozpouštědlem; 5) 2,4,6-trinitrofenol (kyselina pikrová, ekrazit) (viz níže); nárazem, přehřátím nebo pomocí rozbušky exploduje $\Rightarrow$ trhavina; soli (pikráty) stříbrné a olovnaté se užívají jako iniciátoři výbuchu $\rightarrow$ rozbušky); 6) 2,4,6-trinitrotoluen (2,4,6-trinitromethylbenzen, 2-methyl-1,3,5-trinitrobenzen, TNT, tritol) (viz níže)- žluté krystalky, dobře rozpustná v benzenu a acetonu, zapálený klidně hoří, citlivý na náraz (výbuchem rozbušky se vznítí a exploduje); průmyslová a vojenská výbušnina (práce v lomech, dělostřelecké granáty); výroba TNT; 7) 1,3,5-trinitrobenzen - výbušnina,

Sulfonové kyseliny

- odvozují se od uhlovodíků nahrazením 1/více vodíků „sulfoskupinou“ $-\text{SO}_3\text{H}$; z H_2SO_4 se odštěpí $-\text{SO}_3\text{H}$ skupina (zbylá skupina OH se spojí s nahrazeným $\text{H} \rightarrow \text{H}_2\text{O}$); příprava sulfonací: benzen + koncentrovaná $\text{H}_2\text{SO}_4 \rightarrow$ benzensulfonová kyselina; benzen + dýmavá H_2SO_4 (oleum) za $200-240^\circ\text{C} \rightarrow$ benzen-1,3-disulfonová kyselina $\rightarrow$ další reakcí s dýmavou kyselinou za $280-300^\circ\text{C} \rightarrow$ kyselina benzen-1,3,5-benzentrisulfonová
- názvosloví - substituční princip: základní uhlovodík + „sulfonová kyselina“ s označením $\text{C s } -\text{SO}_3\text{H}$; $\text{CH}_3-\text{SO}_3\text{H}$ methansulfonová kyselina, benzen-1,3-disulfonová kyselina (viz níže); když $-\text{SO}_3\text{H}$ není skupinou hlavní $\rightarrow$ předponou „sulfo-“; např. 4-sulfobenzoová kyselina (viz níže); užití: barvířství, textilní průmysl, prací prostředky
- 1) kyselina 4-aminobenzen-1-sulfonová (viz níže), barviva; 2) amid kyseliny 4-aminobenzen-1-sulfonové - léky sulfonamidy; 3) cyklický imid kyseliny 2-sulfobenzoové - umělé sladidlo sacharin

Úkol

- 1) Napište název sloučeniny a) $\text{H}_2\text{C}=\text{C}=\text{CH}-\text{SO}_3\text{H}$, b) (viz níže)
- 2) Napište rovnici sulfonace toluenu (H_2SO_4 , 0°C).

Řešení

